

Posudek disertační práce Mgr. Dany Šmajstrlové *Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918–1938). Srovnání českého a německého školství*, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci 2020, 208s.

školitelka: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

oponent: PhDr., Jan Mervart, Ph.D.

Předložená disertační práce je věnována tematice vzdělávání v éře první československé republiky. Vedle úvodu a závěru je text rozdělen do čtyř základních oddílů, přičemž vlastní tělo analýzy spočívá ve dvou obsáhlých kapitolách. Hlavní cíle disertační práce spočívají v analýze českých a německých učebnic dějepisu a občanské výchovy v letech 1918–1938. Autorka dějepisné a občanské vzdělávání považuje za nástroj vytváření kolektivní paměti žáků a studentů a vlastní práci tak vedle mezinárodního výzkumu učebnic situuje do paměťového pole (Úvod, s. 10–12).

Úvodní kapitoly uvádějí čtenáře do kontextu národnostního uspořádání meziválečného Československa ve vztahu ke školství na jedné straně a do samotné problematiky prvorepublikového vzdělávání na straně druhé. Zatímco tyto části jsou vypracovány na základě existující odborné literatury, následující kapitoly věnované učebnicím dějepisu a občanské nauky jsou založeny na rozboru státem přijatých učebnic, jež autorka kvalifikuje jako pramen normativní povahy.

Pozitivně lze především ocenit srovnávací ambici autorky, která se nespokojila pouze s českými učebnicemi a do vlastního výzkumu zahrnula i německy psané texty. V řadě případů se objevuje též důležitý slovenský kontext (škoda, že není důsledně uplatněn v celé práci). Autorka trpělivě, na základě důsledného pramenného výzkumu dokladuje, jakým způsobem se obrazy konstruované v českých a německých učebnicích rozcházely, jak se protínaly jen volně a jak posilovaly stereotypní představy a hodnocení „druhého“ (zejména v českém případě). Jednoznačně se na základě autorčina textu ukazuje, že státní vzdělávací politika nejen selhala ve vytvoření pozitivního vědomí sdíleného československého státu, ale že permanentně selhávala ve způsobech, jakým mělo být toto vědomí utvářeno. České vyzvedání vlastní dějinné osy syntetizující konzervativní (Pekařovo vyzvednutí éry Karla IV.) i pokrokářského pojetí dějin (s pozitivními konotacemi husitství a protestantské linie) se jednoduše nemohlo protínat s vědomím dějin německého celku (bylo by zajímavé se dohadovat, nakolik například český odpor k Rakousku německý výklad dějin orientoval do původního německého prostoru Říše),

stejně jako se v zásadě nemohlo protnout vítězství pokroku (vznik státu) s historickou porážkou (z vládnoucího národa menšinou v novém státě). Práce Dany Šmajstrlové tak nepřímou odhaluje základní strukturální slabinu koncepce československého státu. Ten byl prvořadě odvozen od esenciálního národního hlediska a teprve v druhé řadě od hlediska občanského. Učebnice respektující takové pojetí (ať již dějepisu, občanské nauky, nebo třeba národního jazyka a literatury) se logicky musely dostávat do neřešitelných potíží, což předložený text v bohaté míře dokladuje.

Metodologické vymezení je relevantní, v zásadě zakotveno v patřičné odborné literatuře. Čtenář se nicméně nemůže ubránit dojmu, že potenciál paměťových studií je využit jen zčásti (napovídá tomu autorčino nerozlišení mezi anglosaským konceptem kolektivní paměti a německým historickým vědomím) a poněkud mechanicky, bez náznaků vlastních intervencí a vkladů. Autorka v podstatě postupuje tak, že sleduje pozitivní evidenci předem vybraných způsobů textace (na základě „obrazu druhého“ a na základě sledování konstruování československého státního příběhu), tedy takřka a výhradně toho, co je v učebnicích explicitně psáno. Získaná data následně eviduje, staví vedle sebe a formuluje závěry. Postupuje přitom až chirurgicky chladně, bez toho, aniž by pramenům kladla jiné než předem vytyčené otázky.

Přitom je zřejmé, že přes zjištěnou rozdílnost i pojmovou nejednotnost (týká se například vymezení národa, lidu atp.) má české i německé vyprávění společný základ v podobě představ o národním společenství založeném na sdíleném území, dějinách a jazyku atd., tedy, že způsob konstruování dějinných příběhů v podstatě vychází z identických základů. „Obraz druhého“ umožňuje sice zachytit, jakým způsobem byly představy o Čechách a Němcích utvářeny na úrovni vzdělávání, v jiných ohledech je nicméně též omezující. Z práce se tak například nedozvíme, zda a jakým způsobem referovaly analyzované učebnice o mnohonárodnostním složení obyvatelstva, o jeho konfesní či sociální struktuře. Nakolik je například v učebnicích evidována přítomnost židovského obyvatelstva, jakým způsobem a zda vůbec je referováno o romském etniku (předpokládejme, že v duchu sdílených představ podobně) atp.

Na závěr nutno podotknout banální, avšak důležitou skutečnost. Na první pohled jednoduché téma (dostupnost a předem určený i relativně ustálený soubor pramenů) je ve své povaze nesmírně komplexní a jeho analýza je nesnadná. Předložená disertační práce vypovídá svým způsobem o obojím. V duchu dosavadního učebnicového bádání si nicméně autorka s tématem poradila velmi dobře a její práce je pro dané pole bezesporu přínosem. Pokud by měla vyjít knižně a chtěla-li být příspěvkem k dějinám ideologií (nabízí se například

Althusserovo pojetí „ideologických aparátů“), nacionalismu či paměťových studií, bylo by patrně na místě zamyslet se nad dalším dopracování textu, nad posílením analytického rozměru a nad obecnějšími závěry. Práci v dané podobě ovšem nic nebrání k tomu, aby byla obhájena jako disertační. Bez veškeré pochybnosti ji proto doporučuji k obhajobě.

V Praze 7. května 2020

Jan Mervart

Filosofický ústav AV ČR